

NAA 43 B 4

gr.

B
II
1
K
5
6.

BIJZONDERHEDEN

UIT DE

Nederlandsche Kerkgeschiedenis

in de *Kerkelijke Courant* medegedeeld door

Dr. H. G. KLEYN,

(in leven) Hoogleraar te Utrecht.

(Niet in den handel.)

'S-GRAVENHAGE.
J. M. VAN 'T HAAFF.
1896.

s.a.
43 B 4

BIBLIOTHEEK
NED. HERV. KERK

I. *De oprichting eener Nederlandsche gemeente te Genève.*

De Bibliothéque van *Genève* bezit onder tal van andere voor de Kerkelijke Geschiedenis gewichtige stukken (onder *Mf. 197aa* Portefeuille N°. 2) een verzoekschrift van een aantal Vlamingen, woonachtig te *Genève*, om eene gemeente van hunne eigene taal met eigen predikant te mogen oprichten. Dit stuk is gedateerd 24 Januari 1572. De geschiedvorscher C. L. Frossard heeft in zijn werk *L'église sous la croix pendant la domination espagnole, Paris-Lille 1857*, p. 1063, dit stuk voor het eerst door een gebrekkigen afdruk bekend gemaakt. Hij dateerde het 1573 in plaats van 1572 en maakte in den tekst van zijn werk van de 30 ondertekenaars, waaronder ook bedienden en kostleerlingen voorkomen, 30 hoofden van huisgezinnen. Uit Frossard leerde Dr. Chr. Sepp het stuk kennen, dat hij vermeldt in *Drie evangeliedienaren uit den tyd der Hervorming, Leid. 1879*, blz. 31 v., en de onjuiste datum heeft hier tot verkeerde gevolgtrekkingen geleid.

Ten vorigen jare vond ik bij gelegenheid van een vergeefsche onderzoek naar de ontvangst der Nederlandsche confessie te *Genève* in 1566, in de Notulen van den Coetus der republiek *Genève* (de *Régistres de la Vénérable Compagnie des Pasteurs A^o 1572*) eenige mededeelingen over ditzelfde feit. In de vergadering van 26 Januari 1572 deelde Mr. Crespin mede dat die van de Vlaamsche natie eene kerk begeerden, en dat de

Regeering dit zeer vriendelijk en liberaal had toegestaan. Hij vraagde nu advies „si ne pouvans pas ancores commencer l'exercice du ministre flamand a cause que leur nombre seroit asses petit et qu'ils en attendent d'autres Aussi que celui qu'ils prestendent eslire ministre a un voyage a faire. Si cependant Ils desvroyent proceder a l'Electon du dit ministre sans plus differer.”

De Compagnie besloot daarop dat als de Vlamingen in de volgende week tot de verkiezing zouden bijeenkomen „nous nous y trouverions et pririons Dieu avec eux qu'il amene l'oeuvre a tres bonne fin.

Mr. de Besze excuseerde voorts nog den Magistraat, omdat deze vergeten had in eene zaak „si fort apartenante a nostre ministere et gouvernement de ceste Eglise” het gevoel der vergadering in te winnen.

Volgens dit besluit werd volgens dezelfde *Régistres* op Maandag 4 Februari (niet 5 Februari, zooals Frossard zegt, 5 Februari 1572 is een Dinsdag, 5 Febr. 1573, gelijk F. schrijft, een Donderdag) M. Thomas van Til tot predikant gekozen, die deze beroeping aannam.

Daar wij Thomas van Til reeds 13 Juni 1572 in het Album der studenten te *Heidelberg* ontmoeten, schijnt hij dit ambt niet lang bekleed te hebben. De Vlaamsche Gemeente is spoedig met de Duitsche versmolten.

II. Iets over Thomas van Til.

„Thomas Tilius,” schrijft Brandt in zijne *Historie der Reformatie* (*Amst., Rotterd.* 1674—1704, Deel I, blz. 464) op het jaar 1567 „verlaetende sijn' abdij van sint Bernard, bij *Antwerpen*, met omtrent tsestighduisend gulden inkoopens, begaf sich, niet met sich neemende dan eens vier hondert gulden aen gelds, naar 't landt van *Kleef*. Hier verwerp hij de kap, troude een' vrouwe ende wierd sedert Bedienaer des woordts tot *Haarlem*, endelijk tot *Delft*, daer hij gestorven is” . . . W. te Water heeft achter

zijne *Historie der hervormde Kerke te Gent'* (Utrecht 1756) het Levens-verhael van Thomas van Til beschreven (blz. 250—270). Te Water weet omtrent zijn leven tusschen 1567 en 1575, in welk jaar hij predikant werd te *Delft*, niets zekers mede te deelen.

Dit is thans wel mogelijk. Thomas Tilius Mechliniensis (zie Toepke, *Matrikel*, De Wal heeft hem in zijne lijst overgeslagen) is 19 November 1567 als student te *Heidelberg* ingeschreven. Later is hij naar *Genève* getrokken, wanneer is door den gebrekkigen toestand der Geneefsche Acten niet meer te bepalen. Zoolang Colladon scriba der Compagnie des Pasteurs was, verzuimde deze het houden van behoorlijke notulen. Na zijn aftreden in 1571 worden deze eerst bruikbaar en dan verschijnt ook Thomas van Til als lid der vergadering. In welke kwaliteit hij daar kwam, is mij niet gebleken. Gelijk reeds gemeld is (boven in N°. 1), was hij nog in *Genève* den 4den Febr. 1572 toen hij tot predikant der Vlaamsche gemeente verkozen werd, den 13den Juni 1572 treffen wij hem weder in *Heidelberg* aan (Toepke en De Wal). In de *Paltz* schijnt hij zich toen gevestigd te hebben. Blijkens een brief van Gaspar van der Heyden aan Arnoldus Cornelii (M. F. van Lennep, *G. van der Heyden*, *Amst.* 1884 blz. 222) was Tilius in het najaar van 1574 predikant in *Schriesheim (Paltz)*, waar hij scheen te willen blijven. Toch heeft hij de beroeping naar *Delft* aangenomen. Zijn verder leven is bekend genoeg.

III. *Johannes Anastasius Veluanus en Gerardus Verstegus.*

Toen ik in 1891 in de *Kerkelijke Courant* de werkzaamheid van Johannes Anastasius in de *Paltz* ter sprake bracht, schreef ik dat ik niet durfde verzekeren, dat J. Anastasius en Gerardus Verstegus, die in 1571 bij het gesprek met de Doopsgezinden te *Frankenthal* optrad, een en dezelfde persoon was (aldaar N°. 18). Dr. M. A. Gooszen daarentegen meende in *De Heidelbergsche Catechismus en het boekje van de breking des broods*,

Leid. 1893, blz. 345, „geen te stoute onderstelling te wagen door te zeggen dat Anastasius zich noemde en schreef Gerardus Gardirius en Gerardus Verstegus.”

Ik had gehoopt dit geschil thans tot beslissing te kunnen brengen. Maar ondanks de welwillende medewerking van den heer Geheimer Regierungs-rath Wolf te *Alzey (Hessen)*, die daar ter plaatse langen tijd eene hooge regeeringsbetrekking heeft bekleed, is het mij niet mogen gelukken te ontdekken wie de vader was van Gerardus Verstegus in 1589 als geboortig van *Alzey te Heidelberg* ingeschreven. Een predikant van den naam Verstegus of Anastasius is in de trouwens gebrekkige archivalia dier stad niet te vinden.

Ik kan dus alleen het vraagstuk nog iets nader bezien, waartoe ik opgewekt werd door de ontdekking dat in de door A. Hofmeister uitgegeven *Matrikel der Universität Rostock*, Thl. II. *Rostock*, 1891, S. 127, in September 1553 onder de studenten voorkomen „Gerardus Theodorus Gardirius Gelrensis, Hermannus Amstel Arnemensis Gelrus, en Hendricus Schencus a Nidegen nobilis Gelrus.” Als ik wel zie, beteekent Gerardus Theodorus Gardirius Gelrus: Gerrit Dirksz. van Garderen uit *Gelderland*.

Het verdient opmerking dat de overgrootvader van Anastasius den naam Dirk droeg, diens zoon Jan heette (genoemd bij Moll in *Kerkhistorisch Archief* van Kist en Moll, dl. I, blz. 127 v.), diens zoon Gerrit, en ten slotte diens zoon, onze Anastasius, Jan of Johan. Op blz. 129 wordt nog een Johan Dericksz. genoemd, kleinzoon van Johan Dericksz. den Oude, waaruit blijkt dat deze laatste ook een zoon had die Dirk heette. Ondersteld dus dat Gerrit Dirksz. van Garderen tot de familie Verstege behoorde, dan was hij óf een kleinzoon van genoemden Johan Dericksz. den oude en een broeder van J. D. den jonge óf een verre bloedverwant. Een zoon van Gerrit Jansz. Verstege, den vader van Anastasius, kan hij niet geweest zijn en dus ook niet Anastasius zelf.

Is dit juist, dan zal men tot de slotsom moeten komen dat

de Gerardus Verstegus (1), die in 1566 zijn vaderland bezocht uit de *Paltz* komende) niet Anastasius, maar diens neef geweest is. En zulks is ook waarschijnlijker omdat Jan Gerritsz. Verstege in dien tijd (1566) bekend is onder den naam J. Anastasius, dien hij niet licht met dien van Gerardus Verstegus zal verwisseld hebben.

„Maar,” zal iemand zeggen, „in den zomer van 1553 is Anastasius, uit de gevangenis ontslagen, naar *Lewven* gereisd en, volgens zijne eigene mededeeling (zie *Kerkhistorisch Archief*) Dl. I, blz. 133), na drie dagen vertoevens vertrokken. Hij is toen gegaan naar *Oostland* (volgens een stuk aldaar opgenomen blz. 126), en dit zal toch wel Noord-Oostelijk *Duitschland* of de *Oostzeeprovinciën* moeten beteekenen. Is nu in Sept. 1553 Gerard Dirks van Garderen in *Rostock* student geworden, dan kan dat niemand anders zijn dan Anastasius.”

Daarop zou ik willen antwoorden: „1°. Gerardus Theodorus is niet dezelfde naam als Jan Gerritsz. 2°. Blijkens *Kerkh Archief*, Dl. I, blz. 133 was Anastasius in den winter 1553/54 te arm om zijn vertrek te laten verwarmen, is het waarschijnlijk, dat hij de inschrijvingskosten als student te *Rostock* zal hebben kunnen missen? 3°. In zijne omstandigheden kon het niet wenschelijk zijn aan zijne verblijfplaats ruchtbaarheid te geven.”

Was daarentegen een kennis of bloedverwant uit *Garderen* student te *Rostock*, dan wordt het meer begrijpelijk waarom hij juist in *Oostland* een toevluchtsoord heeft gezocht.

Evenwel blijft meerdere zekerheid, die misschien uit *Baden-sche* of *Paltzische* archieven nog te verkrijgen is, gewenscht.

IV. Een Puritein voor de Classicale Vergadering van Dordrecht in 1621.

Dat Puritanisme en Contra-Remonstrantisme niet per se samengaan blijkt uit de moeielijkheden welke de Engelsche Puritein

(1) J. Gerrit Verstege bij Moll (a. w. blz. 130) is vermoedelijk eene foutieve lezing voor H. Gerrit Verstege.

Nikolaus Russius ondervond toen hij dienst zocht bij de zeer Contra-Remonstrantsche Classis van *Dordrecht*. In de buitengewone vergadering van 2/3 Juni 1621 werden eenige klachten tegen hem behandeld „nopens zijn precijs drijven van het onderhouden des Sabbaths, Nederdalen Christi ter Hellen, eenige soorte van verrottingen, die Christus aenden lichame inden grave soude onderworpen geweest zijn, ende eijntelijck dat hij een puriteyn was.”

Russius verklaarde „nopen het vieren des Sabbaths, dat hij daervan gevoelde gelijk de beste Theologanten, namelijk dat den geheelen dach behoorde den Heere geheijlicht te worden, nijtgenomen de strictie Jootsche onderhoudinge, ende het veranderen vanden dach, ende het geval van nootsakelijckheit. Wat oock het Nederdalen Christi ter Hellen aengaet, dat hij de saecke selve gelooft dat Christus helse qualen heeft geleden: maar dat het behoort ad articulum passus est, ende dat het nederdalen Christi ter Hellen, achtervolgende de phrasiologie der Schrifture, niet anders en beteekent als begraven worden ende op het derde heeft hij verclaert dat hij gevoelt dat Christus eenige beginselen der verrottinge gevoelt heeft inden grave, soo veele als andere menschen lichamen in sulcken tijt gevoelen ende eijntelijck wat de puriteijnen aengaet, dat hij noijt beter Christenen heeft gekent als de selve, niet dat hij hem daerover suiijverder hout als anderen, wanneer hij geseijt heeft, dat hij een puriteijn is.

Dit antwoord beviel aan de Classis niet. Eerst nadat hij beloofd had het artikel van de Nederdaling ter Helle te verklaren naar de meening der kerken en zich te houden aan de formulieren van eenigheid, en zijn gevoelen over de verrotting had laten vallen, werd hij als gereccommandeerd predikant aangenomen.

Hij werd predikant te *Anthoniëpolder*, waar men in 1624 weder over hem klaagde. De Classicale Vergadering zegde hem toen o. a. aan dat hij zijne gebeden zoude verkorten, dat hij minder water in het doopen zoude gebruiken en dat hij zich zoude conformeeren met de Ceremoniën van onze kerken.

V. *Henricus Dibbetzius.*

Als Schotel in zijn *Kerkelijk Dordrecht* (Utr. 1841, 1845) dl. I, blz. 52, het leven van Johannes Dibbetz verhaalt, deelt hij ook mede dat 's mans vader Hendrik, in 1533 te *Herreveld* geboren, predikant te *Keulen* en te *Roermond* geweest is en in 1572, bij de inneming dier stad door de Spanjaarden, door zijne vrouw in eene kist verborgen en zoo ontkomen is, waarop hij zich naar *Duisburg* zou begeven hebben, waar hij zijne overige dagen in stille rust doorbracht en in den jare 1613 overleed. Behoudens het te *Roermond* voorgevallene kan hetgeen Schotel mededeelt de toets der kritiek niet doorstaan.

De heer J. G. Frederiks noemt in zijn „Nederlanders, studenten te *Herborn*” (*Handelingen en Mededeelingen v. d. M. d. Ned. Letterkunde over 1886*) op blz. 162 „1588 Johannes Dibbecius (alias Herfeld), *Dosburg*”, terwijl deze zelfde persoon onder de Heidelbergsche studenten (aldaar blz. 82) voorkomt „1587 28 Dec. Joannes Dibbetz *Duisburgensis*”. Hieruit ziet men dat Dibbetz ook *Herveld* heet en dat de geboorteplaats van Joh. Dibbetz *Doshurg* of *Duisburg* wordt genoemd.

Onder den naam *Dibbits Herfelt* komt ook *Henricus* in de *Acta der Geldersche Synode* voor (Reitsma en Van Veen, *Acta der provinciale en particuliere synoden*, Dl. IV, blz. 30). Welnu van *Henricus Hervelt* weten wij meer. Uit de *Werken der Marnix-Vereeniging* Serie II, Dl. II, beh. „Acten van Classicale en Synodale Vergaderingen in het land van *Cleef*, Sticht van *Keulen* en *Aken*”, zien wij dat H. *Hervelt* reeds 2 Nov. 1572 lid der *Guliksche classis* was (blz. 22), en wel een zoo geacht lid dat hem 4 Maart 1573 in vereeniging met Joh. *Christianus* het op schrift brengen der *Classicale Ordening* wordt opgedragen (blz. 24). Den 22 Nov. 1573 zou hij bevestigd worden als predikant van het *Middelkwartier* van *Gulik* (blz. 33), een gevaarlijke standplaats. Tusschen 1578 en 1584 komt hij niet in de *Handelingen* voor, vermoedelijk was hij toen weder predikant in *Gelderland*. Immers in April 1584 staat hij te *Venlo*

(blz. 114, 115), vanwaar de gemeente van *Kircherten* hem wil beroepen. In Oct. 1586 eindelijk wordt hij voor de laatste maal genoemd. Hij woonde toen ambteloos te *Wezel* en werd door de Classe geschikt geacht om te *Munster in Westfalen* „Christo een kerk an te stellen ende met goede disciplyn aen te oordenen” (blz. 132). Hier verdwijnt Hervelt uit onze oogen om als Dibbits Herfelt en als predikant in *Gelderland* weder te verschijnen. Reeds was hij in 1583 vermeld in de Acta der Prov. Synode van *Gelderland*. Waar hij in dat jaar werkzaam was is onzeker (*Harderwijk?* verg. Acta, blz. 30). Men sprak toen over een beroep naar *Venlo*, dat hij, gelijk wij zagen, blijkbaar aangenomen heeft. In 1593 — de Acta der vergg. van 1584—1591 zijn verloren — is hij als predikant van *Doesburch* (ook *Duisburg* genoemd) tegenwoordig op de Synode. In de Syn. van 1604 wordt hij voor het laatst als predikant aldaar genoemd (blz. 126).

Niet in stille rust maar in getrouwen en verdienstelijken arbeid heeft hij in het gevaarlijke *Gulik* en het half Roomsche *Doesburg* zijne dagen doorgebracht en, zoo wij weinig van hem weten, het is omdat hij nooit eenige beroering in de kerk heeft teweeggebracht.

VI. *Het kerkelijke Leiden in 1569.*

Al wordt dikwijls het aantal der Nederlandsche Protestanten in de zestiende eeuw overschat, aan den anderen kant stelt men zich het getal der Roomsche-Katholieken, die op het voortbestaan hunner kerk prijs stelden, te groot voor.

Het kan daarom goed zijn bij uitzondering eens een reeds gedrukt verzoekschrift te herdrukken. dat in *De Navorscher* Jrg. 1862 blz. 331 eene plaats gevonden heeft. Het doet duidelijk uitkomen, hoe moeielijk het, in den tijd van Alva nog wel, viel den eeredienst naar behooren te onderhouden door gemis aan medewerking bij het volk.

Het stuk luidt: Supplicatie ootmoedich versoeck an myn Eerwaerdige Heeren Burgemeesters ende regierders der stad van *Leyden*.

Alzoo ick Arent Diricksz onwaerdich Commanduyr ende Pastoor Sinte Pieters binnen *Leyden* daeglixs mynder kennisse compt ende clachte ontfang van verscheyden catholyce persoenen, die doleeren ende beclaegen die ongeschichtheyt ende onwillicheynt vanden bueren ende die onwillicheynt van de Heeren ofte oeversten vanden gebuerten, die dagelixs getoent ende bewesen wordt, zoo wanneer zij angesproecken ende gemoyt worden, datse nae vuytweisen haer carten bij de gerechten vander stadt haer luyden geordineert, den siecken souden willen ansicken het heylich Eerwaerdig Sacrament mit toertssen reverentielich wel weetende datter persoenen zyn die in noet des doots gee weest zyn ende nu geconvalesceert ende geneesen, sonder sacramenten hadden moeten deser werlt overliden, overmits die onwillicheynt van de gebueren, die weygerden het sacrament te halen nae ouder costume. Daer en boven eenige vrunden van eenige siecken versoeckende die het heylich sacrament zouden willen halen, hebben een geheele straet moeten op en neder loopen eer dat men yemant heeft coenen gecrygen die de lanterne mitter schelle heeft willen draegen, alsoe dat een vrou die lanterne gedraegen soude hebben, siende den gebueren dat sulx haer tot scande ende verwijt sou staen, ten laetsten een gevonden die het beste ghedaen heeft. Aldus is myn oetmoedich versoeck an myn Heere van de gerechte hier in te willen remedieren ende versijen ter eere Gods ende tot Zalicheyt ende eendrachticheyt vander gemeente, om te verhuden die quade consequentie van dien, alsoe wel te bevroeden ende te bemercken is tot wat onsalich eynde dese saecken soudentendeeren in gevalle myns Heeren lieven raets wijsheyt hier niet inne en versie, sulx doende myn Heeren burgemeesteren ende raet vander stadt Godt lyeff ende den gemeente wel sullen doen, God die Heer spare myn goede Heeren in goeden gesontheyt tot salicheyt.

Aldus overgeleyt by my Arent Diricks Commanduyr ende Pastoor Sinte Pieters binnen *Leiden* den 10 Juny An^o 1569.

Het is klaarblijkelijk dat de oude Kerk te *Leiden* het tegen het nieuwe geloof niet meer kan uithouden.

VII. *Johannes Ursinus.*

De officieele kerkgeschiedenis kent Johannes Ursinus, die, uit de *Paltz* te *Utrecht* beroepen in 1594, in 1599 door den Magistraat zonder rechtmatigen grond is ontzet en daarna van 1600—1620 predikant te *Amsterdam* is geweest. Zij kent ook (Kist en Rooyaards, *Nederlandsch Archief*, Dl. IX, *Leiden* 1849, blz. 63), een predikant Johannes des Ouxssijs (Vrolikhert, *Visingsche Kerkhemel* blz. 65, spelt terecht des Ourssijs) predikant te *Yperen* in 1583 en 1584, waar hij Joos Van Laren de Oude trouwde en als predikant bevestigde. De geschiedenis kende noch de afkomst van Ursinus, noch het einde van des Ouxssijs. In *Het Kerkverband der Nederlandsche Gereformeerde Kerken*, (*Amst.* 1882), heeft Dr. F. L. Rutgers op blz. 74 reeds verklaard dat het onwaarschijnlijk is dat Joh. Ursinus een zoon van Zacharias Ursinus zou geweest zijn, gelijk beweerd werd. Daarmede was men echter niet veel verder. Een bericht bij Cuno (*Franciscus Junius*, *Amst.* 1891, S. 153), dat Ursinus sinds 1584 predikant te *Frankenthal* was, in verband met de veelvuldige beroepingen van Vlaamsche predikanten naar de *Paltz* in 1583/84 bracht mij op het vermoeden dat Ursinus en des Ouxssijs dezelfde persoon konden zijn.

Dat vermoeden werd versterkt, toen ik in de *Collectie van Rariora* (2de verm. uitg., *Utrecht* |1892| blz. 88) van Dr. J. I. Doedes, den titel van een boekje van Van Laren aantrof met eene opdracht aan Johannes Betius te *Dordrecht* en Johannes Ursinus te *Utrecht*. Het bleek waarheid toen ik van Dr. Doedes welwillend ter inzage ontving B. de Loque, *De voornaemste misbruycken der Misse*, overghestelt door Joos van Laren. *Delf* 1599.

Daarin toch las ik de volgende woorden: „Dan dese toeschrijvinghe hebbe ik u.l. Eerwe. Broeders willen doen, alvooren om hiermede van nieus te verstercken de oude kennisse ende broederlijke gemeynsaemheyt, die wij eertijts met elcanderen seer vriendelijck ghehouden hebben. Te weten met u.l. eerw.

Broeder Vrsine binnen der stede van *Ypren* (inde Jaren 1580, 1581, 1582, 1583, ende eensdeels 1584" (blz. iij verso).

Johannes Ursinus is dus dezelfde als Johannes des Ouxssijs die 1580—1584 in *Yperen* woonde, en althans in 1583 en '84 daar predikant was. Of hij behoort tot het Zuid-Nederlandsch adellijk geslacht Des Ursins (zie de *Dictionnaire* van Moréri) moet nog onderzocht worden.

In *Vlaanderen*, in de *Paltz*, in *Holland* heeft hij gearbeid en hij is de eenige niet die in dien tijd in drie landen het evangelie verkondigd heeft. Repos ailleurs!

VIII. *Eene Nederlandsche gemeente te Coventry in 1570.*

Dat ook in *Engeland* de Nederlandsche ballingen tot diep in het land waren doorgedrongen, blijkt uit het feit, dat onlangs aan het licht kwam, dat in 1570 eene Nederlandsche gemeente te *Coventry* bestond. *Coventry* toch ligt in het hart van *Engeland*, niet ver van *Birmingham*. Deze omstandigheid wordt ons medegedeeld in het door den heer J. H. Hessels uitgegeven werk *Register of the attestations etc. preserved in the Dutch Church, Austin Friars, London. London—Amsterdam 1892*, p. 1. Wij vinden daar namelijk de attestatie door den Kerkeraad van *Londen* verstrekt aan Jacobus de Kueninck (= Regius), om hem te dienen bij de broederen van *Koventri*, die hem hadden aangesteld tot Bedienaar des Woords. Het stuk is gedateerd: 24 September 1570.

Door dit bericht wordt tevens eene leemte aangevuld in het leven van Jacobus Regius, den verdienstelijken Londenschen en Gentschen predikant en godgeleerde. Uit een brief van Arnoldus Cornelii wisten wij, dat Regius in 1570 predikant geworden was. (*Werken der Marnix-Vereeniging* Serie III, Dl. V, blz. 351). Doch de plaats, waar hij het eerst het Evangelie verkondigde, was tot nu toe onbekend. Thans is zij het niet meer.

De bijzonderheden in de Attestatie vermeld worden van elders bevestigd. Dat hij, gelijk daar gezegd wordt, te *Genève* gestudeerd had, blijkt ook uit *Le livre du Recteur, Genève 1860*,

waar 4 Cal. Aug. 1569 voorkomt: Jacobus Regius. Vóór dien tijd heeft hij in *Heidelberg* vertoefd (*Toepke*, op 25 Maii 1565).

IX. *Een in Oudewater geboren Paltzisch predikant.*

Meursius verhaalt in het leven van Rudolphus Snellius (*Athenae Batavae* L. B. 1625, p. 117), dat de latere Leidsche hoogleeraar Snellius als student de hoogeschool van *Heidelberg* bezocht, maar ten gevolge van het woeden van de pest — hij bedoelt die, welke van het najaar van 1563 tot het begin van 1564 *Heidelberg* ontvolkte — zich naar een naburig dorp begaf ten huize van den bekenden predikant van die plaats, welke evenals hij zelf uit *Oudewater* geboortig was en eens met hem dezelfde school bezocht had. Na diens overlijden, werd ook Snellius door de pest aangetast, maar herstelde door Gods goedheid en vertrok naar *Marburg*.

Het kan van weinig belang geacht worden te weten wie de bedoelde predikant was, die ver van zijn vaderland 1563/64 aan de pest bezweek. Toch wil ik er de aandacht op vestigen dat den 4 Juli 1559 (1) te *Heidelberg* als student werd ingeschreven — en hij is omtrent dien tijd de eenige Oudewatersche — Johannes Taurinus Hydropalaeus Holandrinus (*Toepke*, *Matrikel*). De familiën Snellius, Arminius en Taurinus waren in *Oudewater* verwant of bevriend. Dat van dezen Taurinus geen spoor in de geschiedenis is overgebleven, komt waarschijnlijk daar vandaan, dat hij op jeugdigen leeftijd in den vreemde overleed.

X. *Eene Wijngaardensche overlevering.*

De volgende overlevering, die ik te *Wijngaarden* hoorde, is niet onbelangrijk ter kenschetsing van de kerkelijke maatschappij in het laatst der vorige eeuw en het begin der tegen-

1) In 1556 komt hij reeds onder de theologanten voor.

woordige. Zij betreft Nicolaas Langerak, die door den hoogleeraar Rogge (*Archief v. Ned. Kerkgeschiedenis*, Dl. V, blz. 138 vv.) als Brusselsch predikant besproken is in verband met de plannen van Adriaan Stolker tot het stichten van Christelijke gemeenten. De deugniet, ik bedoel Langerak, die eerst Stolker moed gaf, maar hem daarna tegenwerkte, heeft in *Wijngaarden* zijne laatste bedrijven uitgespeeld.

De weduwe Boele, geboren Timmers, die in 1797 door Langerak gedoopt werd en, tijdens zijne afzetting in 1815, achttien jaren oud was, verhaalde mij in 1884 daaromtrent het volgende.

Tijdens de revolutie hadden de boeren de tiendhoopen in brand gestoken. De heer van *Wijngaarden* (De Lange), die tevens collator was der predikantsplaats, dreigde dit der gemeente van *Wijngaarden* betaald te zetten bij de eerstvolgende vakature. Toen in 1797 de plaats openkwam, vergaf hij die aan Nikolaas Langerak, die als een Oranjeklant bekend stond. Maar niet als zoodanig alleen. Door het gansche land was hij wegens zijn slecht gedrag berucht. Te *Wijngaarden* ondervond men de waarheid van dit gerucht weldra. Dominee Klaas (zoo noemde men hem) maakte zich aan allerlei vergrijpen schuldig, en werd omtrent van alle mogelijke misdrijven verdacht (o. a. diefstal, brandstichting). Ook zijn huiselijk leven was van dien aard, dat hij met klokgeklep openlijk van zijn vrouw gescheiden werd. De kerkelijke vergaderingen werden op den duur in de zaak gemoeid. Bij gebrek aan bewijs kon men het niet verder brengen dan tot schorsing. Dat hij toch eindelijk afgezet is, moet het gevolg van de volgende omstandigheid geweest zijn. Toen de tijd zijner schorsing ten einde was, moest Langerak eene boetpredikatie houden, in tegenwoordigheid van de beide consulenten, de predikanten van *Papendrecht* en *Sliedrecht* (Ds. van Steenberg en Ds. de Koning). Aan het slot zijner rede, verzocht hij de gemeente te zingen het laatste vers van den Avondzang achter de Psalmen. Bij het voorlezen daarvan breekt hij plotseling af. „Zingt niet,” zegt hij, „volzalig God, U zij al d'eer! gelijk de locchenaars der waarheid doen (daarbij de

consulenten aanzieude), maar Drieëenig God U zij al d'eer."

Dat deed de deur dicht. De predikanten, die zich door Lan-gerak als onrechtzinnig gebrandmerkt zagen, zorgden dat hij ontzet werd. En zoo werd *Wijngaarden* na een lijden van achttien jaren van zijn predikant verlost, die vervangen werd door Ds. P. A. Giltay, een alleszins achtenswaardig man.

Deze overlevering is met de feiten niet in strijd, al kan zij in vele opzichten moeielijk gecontroleerd worden.

XI. *Petrus Hyperphragmus te Wezel.*

Op verschillende plaatsen is Petrus Hyperphragmus uitvoerig behandeld. Sepp beschreef zijn leven en geschriften in *Drie evangeliedienaren, Leiden, 1879, blz. 81—122, (later aangevuld in Bibliographische Mededeelingen, Leiden, 1883, blz. 183 en verv.)*. Ds. H. Q. Janssen gaf in het IV^{de} deel der *Studiën en Bijdragen* van Moll en De Hoop Scheffer (blz. 321—369) een schets van de laatste levensjaren van dezen vijand der Kerkelijke Orde onder den titel: *Petrus Hyperphragmus of Pieter Overdhage (de Zuttere)*. Eindelijk zijn de geschriften van Hyperphragmus nauwkeurig beschreven in de *Bibliotheca Belgica*.

Nog blijft echter een gedeelte van het leven van Hyperphragmus in het duister. Het eerst ontmoeten wij hem te *Wezel* in 1557 (Pijper, *Utenhove, Leid., 1883, blz. XVI*), waar zijne medewerking aan de Bijbelvertaling wordt begeerd door Utenhove. Zijne rechtzinnigheid werd toen blijkbaar nog niet verdacht. Later was hij te *Gend*. In 1573 treffen wij hem te *Rotterdam* en te *Emden* aan, in 1579 en volgende jaren is hij weder schoolmeester te *Gend*. In 1593 vinden wij hem als predikant te *Hoogmade*, waar hij bleef tot 1595.

Men ziet, aan leemten ontbreekt het niet. Daarom kan het misschien van eenig belang zijn, mede te deelen dat de naam Petrus de Zutter ook voorkomt op de lijst der ouderlingen, die van 1572 tot 1595 uit de gemeenten van *Wezel* en *Kleefschland* naar de Classicale Vergaderingen zijn gedeputeerd, welke lijst

te vinden is achter Sardemann, *Geschichte der Ersten Weseler Classe, Wesel* [1859] S. 65. Daar komt onder de Wezelsche ouderlingen voor zonder aanwijzing van het jaar, (maar in elk geval na 1572), Petrus de Zutter oder von Sittard. Deze woorden worden toegelicht uit hetgeen Fr. W. Cuno schrijft in „*Geschichte der wallonisch- und französisch- reformirten Gemeinde zu Wesel*” (*Geschichtsblätter des Deutschen Hugenotten-Vereins* L. V, H. 2—4, *Magdeburg* 1895, S. 22). Daar lezen wij dat het Protocol van het Classicaal Convent van 11 Jan. 1574 onderteekend is door Pierre de Zutteren, terwijl in eene vergadering in het jaar 1577 of 1578 een Peter de Sittert als diaken de Waalsche gemeente van *Wesel* vertegenwoordigt. Het kan zijn dat de Sittert een ander is dan de Zutteren. In dat geval zou Hyperphragmus toch in 1574 in *Wesel* gewoond hebben.

Merkwaardig is het zeker, dat een man die eerst in Nov. 1595 geloofsbelijdenis aflegde, reeds twintig jaren vroeger de gemeente *Wesel* op de Classe vertegenwoordigde, later als Hervormd Predikant optrad.

XII. *Adrianus Saravia en de Confessio Belgica.*

Voor de geschiedenis der Nederlandsche geloofsbelijdenis is het bericht van Saravia over zijn aandeel aan de invoering van dit stuk van het hoogste gewicht, al moeten wij bedenken, dat Saravia sprak over dingen, die circa vijftig jaren geleden waren. In een brief aan Uytenbogard, gedateerd Cantuariae d. 13 Apr. stilo Angliae 1612 (*Praestantium ac Eruditorum virorum Epistolae* Ed. II, *Amstel.* 1684 p. 294—296) verhaalt hij niet slechts dat hij de confessie zag, vóódat ze uitgegeven werd, maar ook dat hij als Waalsch predikant van *Antwerpen* haar, nadat zij gedrukt was, overhandigde aan Prins Willem van Oranje en den graaf van Egmond en ook te *Brussel*, waar hij met behulp van Jan van Marnix van *Tholouse* eene Waalsche gemeente samenbracht, haar liet overbrengen aan Graaf Lodewijk van Nassau. Dr. Van Langeraad trachtte (*Guido de Bray, Zierikzee*, 1884,

blz. 140—143) waarschijnlijk te maken dat dit alles had plaats gehad in het jaar 1566, terwijl hij te voren de kracht van het getuigenis van Schoock had weggenomen, die niet alleen van eene medewerking van Saravia in 1565, maar ook in 1559—1562 spreekt (blz. 97 en volgende). Inderdaad was voor de stelling van Van Langeraad *veel* te zeggen. Maar evenmin als zij ophelderde, hoe Schoock gekomen was aan de zeer bepaalde opgaven, die hij te kwader ure met de verkeerde gissingen van Thysius en met het door hem niet goed begrepen bericht van Junius verbond, evenmin verklaarde zij, waarom eerst de publicatie van 1566, en niet die van 1561 den naam „editie” zou mogen dragen.

Nu is er nog iets anders bij gekomen. In de hoogst merkwaardige geschiedenis der Fransche kerken op de Kanaal-eilanden, (opgenomen in De Schickler, *Les églises du Refuge en Angleterre, Paris 1892, Tome II*) lezen wij dat Elisabeth den 23 Sept. 1563 te *Guernesey* het Elisabeth-College stichtte met Adrien Saravia als directeur, tevens substituut van den deken After (p. 372). Als zoodanig is Saravia dan ook 26 Febr. 1565 werkzaam. (Brief aan Cecil). Eveneens 24 Sept. 1566, als wanneer de gouverneur aan Cecil schrijft dat Saravia naar *Vlaanderen* wil terugkeeren, en 31 Jan. 1567, waarop Saravia aan denzelfden mededeelt, dat hij geen ontslag van de broederen heeft kunnen bekomen (p. 377). Nu zou het kunnen zijn, dat Saravia toch in Februari 1567 vertrokken is, en dat zijne werkzaamheid in dat jaar valt, maar dit is niet wel mogelijk, omdat de heer van *Tholouse* reeds 7 Maart 1567 sneuvelde en vóór dien tijd in *Zeeland* was. Dat hij in 1566 een paar weken in *Vlaanderen* of *Brabant* vertoefd heeft is zeer goed denkbaar, maar dat hij toen Waalsch predikant te *Antwerpen* was (waar Junius en Niellius stonden), en eene gemeente te *Brussel* vormde is in hooge mate onwaarschijnlijk; het is toch slecht te ver-eenigen met de betrekking die hij op *Guernesey* bekleedde.

Wanneer men nu bedenkt dat Saravia den 31sten Dec. 1561 te *Londen* was en daar „aliquamdiu” vertoefd had, d. w. z. zeker

niet meer dan eenige weken, dan moet zijne werkzaamheid in de Zuidelijke Nederlanden vóór November 1561 vallen. Hiermede is noch Saravia's eigen bericht, noch dat van Schoock in strijd (behalve de vergissing in het jaartal 1562 en de Thysiaansche fabelen).

Zoowel in 1561 als in 1566 was Hermannus Modet, dien Saravia in verband met de confessie noemt, in *Antwerpen werkzaam* (*Apologie Hermanni Modetti*, blz. 31 achter Brutel de la Rivière, *Het leven van Hermannus Modet*, Haarl. 1879; *WW. Marnix-Vereen.*, Serie III, Dl. II, blz. 3—5). In dat jaar kon men spreken van een *Confessio recens edita*, want in 1561 is de Confessie voor het eerst uitgegeven. In dat jaar werd de Confessie als smeekschrift aan de Overheid gepubliceerd, en juist dit wil Saravia in zijn brief aanwijzen. Dat zij Formulier van Eenigheid werd, komt in zijn vertoog niet te pas. Het komt mij daarom meer aannemelijk voor dat het jaar, waarin Saravia deed, wat hij aan Uytendogard bericht, niet 1566, maar 1561 was. Mocht het echter anders blijken, dan zou men moeten onderstellen, dat de uitdrukking: „Minister Ecclesiae Gallicanae Antverpiae” in minder eigenlijken zin moet opgevat worden.

XIII. *De aanneming der Nederlandsche Confessie als formulier van Eenheid.*

Nog altijd is de geschiedenis der aanneming der Confessio Belgica in duisternis gehuld, en het is de vraag of deze wel ooit zal opklaren.

Ten opzichte hiervan dient men in het oog te houden dat 1) de „Confessio” van Guido de Bray niet een *kerkelijk* doel had, gelijk de Gallicana, maar een *staatkundig*, 2) dat de getuigenissen, die wij daarover bezitten, vóór 1568 uitsluitend betrekking hebben op de *Waaalsche* kerken der Zuidelijke Nederlanden, en dat het twijfelachtig is of zij zelfs daar *wettig kerkelijk* gezag had, 3) dat het Art. der Synode van Armentiers 1563 (Kist en Royaards, *Ned. Archief*, Dl. IX, *Leid.* 1849,

blz. 135), waarop men zich beroept (la Confession de foy arrestée entre nous) evenals vele andere Artikelen letterlijk overgenomen is uit de Fransche kerkenorde, zoodat wij hier vermoedelijk ook aan de Fransche Confessie te denken hebben; nog in 1566 kende men naar het schijnt geen andere officieele belijdenisschriften, dan de Confessie van *Augsburg* en l'ordre qui se tient en France (V. Langeraad, *Guido de Bray*, blz. 138 aant.; 4) dat de Confessio Belgica vermoedelijk het eerst is er hand genomen op de Pinkster-Synode der Waalsche kerken te *Antwerpen* 1565, waar besloten werd haar bij iedere Synode voor te lezen ter revisie; 5) dat deze herziening voltooid was aauvang Mei 1566 (*Opuscula Junii*, ed. Kuyper p. 26, Van Langeraad betwijfelt de juistheid van de tijdsopgave t. a. p. blz. 137, 138 zonder genoegzamen grond) en dat toen Junius op de Waalsche Synode de opdracht ontving de Confessie, die dus nog niet officieel aanvaard was, ter goedkeuring naar *Genève* te zenden; 6) dat van de behandeling dezer zaak te *Genève* elk spoor gemist wordt, wat geweten moet worden aan de slordigheid van Nicolas Colladon (zie N°. 2 dezer stukjes); 7) dat de Synode van Juli 1566 waarop Junius en De la Grange als gezanten der Waalsche Kerken naar *St. Truyen* afgevaardigd werden, en die vermoedelijk dan ook eene Waalsche Synode was, alweder met een staatkundig doel een kort geschrift *over het geloof* opstelde; 8) dat later in 1566 de herziene Confessio Belgica werkelijk moet gepubliceerd zijn zonder dat blijkt, dat aan deze uitgave eene officiële erkenning der Confessio door alle Hervormde Gemeenten der Zuidelijke Nederlanden is voorafgegaan.

Intusschen na 1567 had de zaak geen praktisch belang meer de toestand was geheel veranderd. Maar dat de Confessio Belgica inderdaad de overtuiging uitdrukte der mannen, die de Nederlandsche Hervormde Kerk hebben gesticht, bewijst wel het feit, dat zoodra eene Confessie als Formulier van Eenheid moest aangenomen worden de Confessie van Guido de Bray als zoodanig werd aanvaard.

Dit is intusschen op wettige wijze eerst te *Emden* op de Synode van 1571 geschied.

XIV. *Johannes Mauritius Bergerus.*

In N°. 7 vermeldden wij dat Ursinus in 1599 ontzet is, thans wil ik het een en ander mededeelen van den beruchten Bergerus, die de oorzaak daarvan geweest is.

Johannes Mauritius Bergerus, uit *Ebersberg* (Dodt, *Archief* Dl. IV. *Utrecht* 1844, blz. 341, Revius, *Daventria illustrata*, L. B. 1651, p. 564), volgens v. Recklinghausen (*Reformations-Geschichte der Länder Julich, Cleve u. s. w. Elberfeld u Solingen* 1818 - 37 Thl. III S. 360) uit *Neurenberg*, werd vóór 1593 predikant bij de Luthersche gemeente te *Essen*, in 1593 hulp-prediker voor Kersting te *Unna*, maar daar, van Calvinisme aangeklaagd, in 1596 afgezet.

Vervolgens is hij predikant te *Warnsfeld* geworden, zooals blijkt uit het bij Revius genoemd geschrift: *Paraphrasis ardentis salutarisque Orationis Regii Prophetæ Davidis supra Psalm LI. Auctore J. M. Bergero ab Ebersberch, V. D. M. olim in pago Warensfeld, verschenen 21 Maart 1599.*

Het schijnt dat hij ook te *Warnsfeld* het niet heeft kunnen uithouden. In 1599 woonde hij te *Zutphen*, waar Petrus Gellius hem de hand boven het hoofd hield en eene goede attestatie bezorgde. Deze attestatie was hem bevorderlijk zoowel in *Noord-holland* (Reitsma en Van Veen, *Acta der prov. en part. synn.* dl. I, blz. 275 en 276) als in *Utrecht* (Cuno, *Fr. Junius, Amst.* 1891, p. 365--369) maar werd afgekeurd in *Gelderland* (Reitsma en Van Veen a. w. dl. IV, p. 86, 87), te meer omdat de Geldersche Synode van 1599 hem ongeschikt had verklaard voor den evangeliedienst in haar ressort (blz. 79). Gellius moest dan ook schuld belijden.

Een persoon van twijfelachtig gehalte vond natuurlijk in het Erastiaansche *Utrecht* bijval, te meer omdat zijne gave van spreken zeer groot was.

Men bracht hem op den predikstoel, men stelde hem aan tot predikant tegen den raad van Ursinus, die hem met alle macht wilde weren en hem de broederhand weigerde (*Helmichius in W.W. der Marnix-Vereeniging*, Serie III. Dl. IV, blz. 98—101). Junius die voor Ursinus, welke intusschen ontzet was, in de bres sprong, ontving een antwoord van Nicolaes van Zuylen, heer van Zevender, waarin deze den Magistraat verdedigt, Ursinus zwart maakt en zich ten gunste van Bergerus op de getuigenis uit zijne laatste woonplaats beroept (Br. van 15 Dec. 1599 bij Cuno. a. a. O. S. 365—369).

Het bleek echter op den duur dat Bergerus geen alledaagsch predikant was. In 1602 en later vooral maakte hij zich berucht door het uitbannen van duivelen uit bezetenen en het verrichten van allerlei geneeskundige kuren, waarbij o. a. het hart en het rechteroog van een wolf goede diensten deden. „Hij kijft tegen den duyvel dat hij sweet,” zegt Helmichius (a. w. blz. 147) van hem en de Roomsche schrijver Fr. Dusseldorp, (*Annales, 's-Gravenh.* 1894 p. 307 enz., 326) in het breede daarover sprekende zegt: „Huiusmodi sunt concionatores haeretici.”

Om deze en andere redenen werd hij eindelijk in 1605 als predikant te *Utrecht* ontzet (Dodt, a. w. dl. IV. blz. 341, Helmichius in a. w. blz. 259, 260). In *Leusden*, waar wij hem in 1606 als predikant aantreffen (Acten der Synode van 1606 bij Vermeulen, *Tijdschrift*, dl. I, *Utr.* 1847, blz. 102, 141), wordt weder geklaagd over de „onbehoorlicke ende superstitieuse midelen”, die hij bij zijn medicineeren gebruikt.

Ten slotte heeft hij dan ook den predikdienst vaarwel gezegd en is hij, zoo zegt Trigland (*Kerkelycke Geschiedenissen, Leyden*, 1651, blz. 805) „komen wonen binnen *Amsterdam* als een Medicus; doch niet meer als een Empiricus of veel meer als een Quacksalver, rechtende verscheydene leelijke kuyren aen; soodat ick hem by mynen tijd daer gekent heb als een vijl ende ongeacht persoon.” Sic transit gloria mundi!

XV. *Nederlanders als hoogleeraren aan de hoogeschool te Marburg.*

Hessen neemt in de zestiende eeuw eene stelling in tusschen de Luthersche en de Gereformeerde landen, gelijk men ook uit zijne kerkinrichting zien kan. Eerst in de zeventiende eeuw is het in eene Luthersche en Gereformeerde helft gesplitst. Toen was de hoogeschool *Marburg* gereformeerd, terwijl *Giessen* de kweekschool voor Luthersch *Hessen* werd. Maar in de Hervormingseeuw staat de Universiteit te *Marburg* nog tusschen de beide kerkelijke richtingen in, aanvankelijk meer Gereformeerd, later meer Luthersch. Algemeen bekend is dat François Lambert aan de in 1527 geopende Hoogeschool onderwees, ook kent ieder theoloog Andreas Gerardi Hyperius den Vlaming, die zoovele jaren lang onder de theologen der Protestantsche wereld eene eerste plaats innam. Maar dat *Marburg* betrekkelijk velen Nederlanders als professoren een werkkring schonk, schijnt nog niet zoo bekend te zijn. En toch vermeldt de *Catalogus Studiosorum scholae Marpurgensis* (ed. Julius Caesar, Marburgi 1875 en volgende jaren) er verscheidene.

Bij de oprichting zelve werd een Vlaming Sebastianus Augustus Nucenus Gandavus als prof. der Hebreuwsche letteren opgenomen. Te *Saeftinge* geboren stierf hij als L. A. M. L. L. D. en Consiliarius van Philips van *Hessen* „in ipso aetatis et studiorum flore, den 18en April 1536 (l. l. p. 21). Zijne geschriften worden bij Foppens, *Bibliotheca Belgica* genoemd.

Den 12en October 1532 werd Gerard Geldenhauer Noviomagus als prof. der geschiedenis ingeschreven. Na korten tijd vertrokken, werd hij in 1534 teruggeroepen, terwijl hem de uitlegging van het N. Testament werd opgedragen. Hij bleef er tot zijn dood den 10en Jan. 1542. Men eerde hem (Catal. laud. p. 37) als een man vitae sanctimonia nemini posthabendus, zeer ervaren in de geschiedenis, zuiver in de godgeleerdheid, in de overige wetenschappen zoo geoefend, dat hij een polyhistor kon heeten.

Het jaar 1533 geeft de inschrijving van Petrus Plateanus uit *Brabant* die te *Marburg* de Rhetorica onderwees.

Andreas Hyperius liet zich in 1541 (tijdens het woeden eener pestziekte) op het album inschrijven als „artium Magister en Theologiae professor”. Hij bleef tot zijn sterfdag 1 Febr. 1564 de roem der Hoogeschool, wier eerste doctor hij geweest was (in 1553 gepromoveerd).

Kon men den Vlaming Eustachius Quercetanus (omdat zijne vrouw volstrekt geen Duitsch kende) niet verkrijgen als hoogleeraar in de geneeskunde, Rudolfus Snellius van *Oudewater* (29 Sept. 1565 als student genoemd) heeft zich door het onderwijzen der letterkundige wetenschappen, zij het dan ook niet als hoogleeraar, verdienstelijk gemaakt. Als Ramist kon hij natuurlijk de afkeuring der Melanthonianen (Aristotelici) niet ontgaan. Het behoeft ons dan ook niet te verbazen dat hij *Marburg* omstreeks 1575 verliet (cf. Adamus *Vitae Germanorum philosophorum, Francof ad M.* 1705, p. 236). De laatste Nederlander, die in deze eeuw onder de hoogleeraren voorkomt in D. Henrius Botterus Hollandus sinds 22 Oct. 1576 professor Medicinae. Moge de naam van dezen geleerde niet in eere gebleven zijn, toch bewijst hij dat *Nederland* ook in dit deel der wetenschap zich liet gelden (gelijk trouwens ook de geschiedenis van Rostock, van Heidelberg en van Denemarken aantoonde).

En aangezien juist de Hervorming den band vormde die ons land aan *Marburg* verbond, zien wij ook hier weder in den invloed op de internationale wetenschap uitgeoefend eene zijdelingsche uitwerking der Reformatie. —

XVI. *De levensloop van Johannes Bollius.*

De belangrijke mededeeling van Dr. L. A. van Langeraad uit Zanchius (*Kerk. Cour.* 1895, No. 51) bevat eene nieuwe bijdrage tot de kennis van het leven van Johannes Bollius. Allengskens kunnen wij nu ook den levensloop van dezen man overzien. Wij moeten daartoe echter de onjuiste opgaven van

Soermans omtrent den tijd van Bollius's predikdienst te *Staden* en de vergissing der Te Waters, die een zekeren Johannes Bollius pred. van *Vrendijke* en *Mauritsfort* voor den vermaarden Dr. Bollius hielden, op zijde zetten.

Johannes Bollius volgens zijne opgave in het Heidelbergse album te *Nieuwerkerke* in *Vlaanderen* geboren, en vermoedelijk te *Gent* opgevoed, (hij werd daar als een medeburger beschouwd) werd 30 Oct. 1572 als stud. te *Heidelberg* ingeschreven (Toepke, *Matrikel*), waar hij den 18den Dec. 1576 den graad van Doctor Theologiae ontving (Van Langeraad. t. a. p.). In de *Nederlanden* teruggekeerd, werd hij in November 1577 tot hoogleeraar in de Godgeleerdheid te *Leiden* benoemd (Siegenbeek, *Gesch. der Leidsche Hooges.*, *Leid.* 1829—32 Dl. II blz. 58, 59. Een beroep naar *Brugge* in 1578 op hem uitgebracht (Janssen, *Kerkhervorming in Vlaanderen*, dl. II, blz. 203) was vergeefs. Toch verliet hij *Leiden* reeds Nov. 1578, om als predikant en leeraar te *Gent* op te treden. Toen *Vlaanderen* in 1584 in Spaansche handen geraakt was, moest Bollius *Gent* verlaten, en vond hij, evenals Ursinus, Ebrecht en anderen, een toevluchtsoord in de *Paltz*, waar Johan Casimir vele Gereformeerde predikanten behoefde. Toch schijnt hij daar geene vaste standplaats gehad te hebben. In 1587 tenminste is hij zonder bediening te *Frankenthal* woonachtig (*Werken der Marnix-Vereeniging* Serie II, Dl. III 614), Serie III, Dl. V, 264). Men beveelt hem daarom als predikant voor *Dantzic* aan. Of hij derwaarts vertrokken is, weten wij niet; wel dat hij sinds 1591 herhaaldelijk voorkomt als pred. bij de Nederlandsche gemeente te *Staden* in *Holstein*. Het eerste spoor daarvan is de attestatie, op den 29sten Juli 1591 ingediend bij den Kerkeraad te *Keulen*, geteekend Johannes Bollius (*W. W. der Marnix-Vereen.* Serie I, Dl. III, blz. 373). Bij Hessels (*Register of attestations of the London Dutch Church*, p. 5, 7, 19) vinden wij dan nog attestaties uit *Staden* van 31 Mei 1606 en 15 Mei 1607 met den naam van Bollius terwijl eindelijk op den 15 Aug. 1621 staat te lezen: On account of the death of the Minister Dr. Johannes Bollius the attestation is given

by Laureyns van Hoeteghen, and Jaques De la Ruelle, Elders of the Nederlandisch Ref. Ch. at *Staden*. Vermoedelijk is dus 1621 het sterfjaar van Bollius.

XVII. *Een preekbundel uit de zestiende eeuw.*

Voor mij ligt „*Een leerachtighe verclaring der Historie ofte parabel van den rijke man ende den armen bedelaer Lazaro, vervatet in twaelf Predicatiën.*” Beschreven, ende sommige geprediet binnen *Leyden* Anno 1587 door Simon Jansz. Phyleum, dienaer des Godlijcken Woorts tot Oostzanen. *Leyden* 1600.

De schrijver is een dier mannen, in de laatste jaren der 16e eeuw niet zeldzaam, die van plaats tot plaats trekken, zonder ergens rust of vrede te vinden. Zoo vertoefde hij in 1587 en 1588 in *Leiden*, waar hij in het eerstgemelde jaar gebruikt werd tot vervulling van den predikdienst gedurende de Leicestersche verwarring, en waar hij den 23en Mei 1588 de inleiding tot deze preeke onderteekende. Hij werd tot het opstellen van dit geschrift bewogen door den wensch van velen uit de gemeente *Leiden*, die zulk eene liefde hadden gekregen voor de schoone en troostrijke leer dezer gelijkenis, dat zij het deel (zes preeken) te *Leiden* gehoord, aangevuld begeerden te zien met het vervolg en slot. Gelijk de titel aanwijst (leerachtige verklaring), bevat deze bundel onderwijzende bijbellezingen, zonder eenige sporen van rhetoriek op schrift gesteld. Het is natuurlijk mogelijk dat de schrijver bij het uitspreken een lossen vorm heeft gebruikt. Maar zeer veel oratorie schijnt men in dien tijd niet verlangd te hebben. Men wenschte uit de predikatiën vooral te leeren. Geen wonder dan ook, dat de vermaning die voorafgaat „een *leerachtighe* vermaning tot ootmoedicheyt, vrede, eenicheyt ende ware Godsalicheit des levens” is.

Zoowel uit deze voorafpraak als uit de preeken zelf kan men zien — en de vergelijking met andere geschriften uit de laatste jaren der zestiende eeuw bevestigt dit — dat men vooral het aankweken van Christelijk leven en Christelijke deugden

op het oog had. Een weinig minder moraal en een weinig meer religie zou aan den inhoud niet geschaad hebben. Doch aan de andere zijde toont dit geschrift dat de reformatie des levens volgens het gevoelen der toenmalige Gereformeerden onafscheidelijk is van de reformatie der leer. De leerheiligheid door de Arminiaansche Twisten gekweekt, was nog niet daar, veel minder de *praktijk der Godsaligheid*, die met de leerheiligheid tegelijk de Reformatorische beginselen op den achtergrond heeft geschoven.

Eigenaardig is ook de democratische trek, die deze leerredenen verraden. Een voorbeeld daarvan is het versje, dat op de voorlaatste bladzijde te lezen staat:

Hier 1) is gheschiet rechtveerdich recht,
 De Heer leyt hier by den knecht,
 De arme leyt hier by de rijke,
 De leelicke by de suyverlicke,
 De Boer by den Edelman,
 De geleerde by die niet en can,
 Hier leyt de sotte by de wijse,
 De jonghe man by den ouden grijse.
 Nu coemt hier by ende zegget my,
 Wie Heer, schoon, rijk ofte edel sij.

Zie over Phyleus nog Romein, *de Hervormde predikanten van Drente. Groningen* 1861 blz. 143, 144; Reitsma en Van Veen, *Acta der prov. en part. der Synoden* Dl. IV. blz. 31, 33, 36; *Orde v. feest en lijdenssteksten in de Ned. Herv. Gem. te Leiden, Leiden* 1857, blz. 98.

XVIII. *De geboorteplaats van Johannes Gysius den bewerker van het Martelaarsboek.*

In de voortreffelijke „*Bibliographie des Martyrologes protestants Neerlandais*,” La Haye 1890 T. II. leest men op p. 389 de

1) In het Knekelhuis.

gissing dat de uitgever van het Martelaarsboek J. S. zou zijn geweest Joannes Streefkerkensis, wat dan Johannes Gysius zou beteekenen. In deze uitgave komt op den titel naast het Dordtsche wapen (dat van den uitgever) het wapen van *Oudorp* bij *Alkmaar* voor. Daar men dit terug vindt in latere uitgaven door Joh. Gysius (J. G. O.) bezorgd, gist de bewerker p. 353 en volgende dat Joh. Gysius „wiens geboorteplaats onbekend is” uit *Oudorp* afkomstig zal geweest zijn. J. G. O. beteekent echter Johannes Gysius Ostendanus en de schrijver is te *Oostende* geboren, waar zijn vader Jan Ghijs predikant was.

Ds. De Jager deelt in de *Navorscher* (Jrg. 1893 blz. 108, n. 1) mede, dat Carel van den Broeck, pred. te *Ooltgensplaat* eene weduwe naliet Franchyn Hacques, en een stiefzoon Jan Gys (in Apr. 1607 genoemd). Nu had Jhr. Rammelman Elsevier in dit zelfde tijdschrift (Jaarg. 1854 blz. 63) reeds medegedeeld dat den 27en Juni 1587 te *Leiden* zijn getrouwd Francyntje Hackes, wed. van Johannes Ghys, in leven pred. te *Oostende* en Charles van den Broeck pred. te *Renesse*, terwijl Janssen (*Kerkhervorming in Vlaanderen* II, 189) ons leert dat deze van den Broeck in 1582 te *Oostende* stond, waar zijne aanstaande vrouw toen vermoedelijk woonde.

Eindelijk noemt het *Album Studiosorum Academiae Lugduno-Batavae*, Hag. Com. 1876, op 7 Mei 1603 Joannes Ghys Ostendanus 17 L. Francijntje Hacques is dus niet lang weduwe gebleven.

Na dit alles is, dunkt mij, de meening dat Gysius te *Oostende* geboren zal zijn, zeer aannemelijk.

XIX. Een onbekend Nederlandsch vriend van Castellio.

Het hoogst belangrijke werk van Ferdinand Buisson, getiteld: „*Sebastien Castellion, sa vie et son oeuvre* (1515 — 1563)” *Paris*, 1892, II Tomes, deelt ons in de Brievenverzameling in de *Appendice* behalve brieven van Nicolaas Meinerts Blesdijk, Hessel Aijmsa, Matthias Gisberts en Justus Velsius ook twee brieven mede van iemand, die zich eens achter den naam Hu-

manus Caesareus, eens achter dien van Humanus Oeconomicus Caesareus verbergt.

De eerste brief is de meest belangrijke. Hij draagt de data *Dordrecht* 17 Juli en 4 Augustus 1562 (l. c. II, 12 460—462). De schrijver verhaalt het een en ander van zijne reis uit *Bazel*. waar hij met Castello verkeerde, naar het vaderland. Zoo vond hij door Gods barmhartigheid te *Straatsburg* op de markt onder het scheurpapier eenige traktaten van Caspar Schwinkfeld. Hij was wel wat huiverig om ze te lezen, want volgens de meeste geleerden was de auteur een dwaalgeest. Daar de briefschrijver evenwel uit een geschrift van Castello geleerd had, dat de geleerden (bedoeld zijn mannen als Calvijn, Beza, Bullinger, a Lasco Hyperius) de waarlijk vrome mannen, ja het Evangelie haten, had hij het boek te liever gelezen. En werkelijk, overal door de verhandeling *De Christiano praelio* (over den Christelijken strijd) was hij op wondere wijze getroost. Intusschen vraagt hij Castello's oordeel over dezen schrijver.

Verder heeft hij te *Duisburg* kennis gemaakt met Nicolaas Transiselanus (Blesdijk), die toen aldaar vertoefde, en met wien hij een langdurig godvruchtig gesprek hield. Eindelijk belooft hij zijn leermeester Castello 10 of 12 dalers ten geschenke te zenden, opdat deze te beter den Christelijken godsdienst zou kunnen bevorderen. In een naschrift vermeldt hij de „Spiegel der Gerechtigheyt van Hendrik Nicolaes. De tweede brief (p. 469, 470) den 4en Juni 1563, waarschijnlijk uit *Dordrecht* afgezonden (ook *Antwerpen* kan in aanmerking komen, de schrijver reisde naar het schijnt nu en dan derwaarts) is minder belangrijk. Wij lezen hier een klacht over de strijdlustigheid der theologen, die de vroomheid verwaarloozen. In plaats van „der zonde te sterven en zoo den Heiligen Geest af te wachten” durven zij de goddelijke dingen behandeler. Deze zinsnede toont wel, dat wij met deze Humanus Caesareus in de Pelagiaensche Mystiek beland zijn. die aan de vestigers der Hervormde Kerk in *Nederland* zooveel moeite berokkend heeft. Intusschen is de geschiedenis dezer beweging nog niet genoegzaam bekend. Zoo

weten wij niet wie onze briefschrijver is. Zouden wij hier te doen hebben met Dirck Adriaenzen Kemp die (*Navorscher* Jrg. 1861. blz. III) tractaten van Castello vertaalde, en die vermoedelijk de leermeester van Jacob Cats te *Zierikzee* geweest is (Zie aldaar blz. 166)? Wie zal het zeggen? Misschien kan een der lezers over deze vraag licht doen opgaan.

XX. *Verwisseling van Jan de Bakker en Nikolaas Simons.*

De eerste martelaar van *Holland* Jan de Bakker heeft te *Woerden* het Evangelie verkondigd en heeft er een tijd gevangen gezeten. Meer dan vijftig jaren later heeft Nikolaas Simons daar gewerkt, die eveneens als ketter vervolgd is en te *Utrecht* eenige jaren in hechtenis is gehouden.

Wie zou kunnen denken, dat men deze twee personen zou verwisselen? En toch is dit geschied. Van Heussen en Van Rijn (*Kerkelijke historie van het bisdom Utrecht*) folio uitgave, dl. III, blz. 879, deelen mede, dat Pistorius, na lang op 's Bisschops hof gevangen gezeten te hebben, na de vredehandeling van *Gent* ontslagen werd en door den heer van *Warmond* het pastoorschap te *Heerjakobswoude* (*Woubrugge*) ontving. De Hoop Scheffer in zijne *Geschiedenis der Hervorming in Nederland* (*Studiën en Bijdragen* van Moll en De Hoop Scheffer, Dl. I, blz. 546) mistrouwt het geheele bericht op verschillende gronden, maar weet het niet te verklaren. Dr. A. G. Honig (*Alexander Comrie, Utr.* 1892, blz. 81 v.) bericht nog op getuigenis van Van der Aa e. a.: „Anderen voegen daarbij, dat de bekende Pistorius eenigen tijd hier [d. i. te *Woubrugge*] pastoor is geweest.” Over de waarheid van dit bericht laat hij zich niet uit.

Het schijnt dat men geschroomd heeft de *Historie der Reformatie* van Brandt op te slaan, op wien Van Heussen en Van Rijn zich beroepen zonder de plaats aan te geven. Deze toch verhaalt (Dl. I, blz. 663), dat de gematigde Lutherschen in *Woerden* ten jare 1510 eenen Heer Nicolaes Simonszoon als pre-

dikant verzochten. „Dees', eertijds Pastoor tot *Jaepsoude*, hadt te vooren eenige jaeren lang t' *Utrecht* op het Bisschops hof als Luthersch en ketter, gevangen geseten, maer was sedert de peis van *Gent* ontslagen, en door den Heer van *Warmond* weder in sijn dorp *Jaepsoude* beroepen. Dan hij hadt sich, hoewel sich uitgevende voor Luthersch, met de kerken van Rijnlandt verdragen."

Dit lezende denkt men allicht aan de les van Cobet: *Nemini oredendum*.

BIBLIOTHEEK
NED. HERV. KERK

12737

BIBLIOTHEEK
NED. HERV. KERK

